

*D.Dragišić, B.Ilić, M.Pavlović, B.Medojević**

ODGOVOR PROF. M.MILOVANOVIĆU

U „Ekonomskim analima« broj 165/2005 pojavio se osvrt prof.Milića Milovanovića na udžbenik »Osnovi ekonomije« (autori: D. Dragišić, M. Pavlović, B. Ilić, B. Medojević) pod naslovom: »Kratak kurs marksizma za 21. vek«. Iznete ocene i zaključci, način analize, kao i iznete diskvalifikacije na račun autora ovog udžbenika ispod su nivoa uobičajene univerzitetske rasprave. Uz to, u njegovom osvrtu ima dosta mesta koja pokazuju da on udžbenik o kome piše nije pažljivo ni pročitao, da određene probleme nije razumeo ili ih je pogrešno interpretirao.

U svakom slučaju, autori udžbenika su opravdano bili u dilemi – o čemu bi sa prof.M.Milovanovićem zapravo trebalo raspravljati. Ovo utoliko pre kada se ima u vidu da u njegovom prilogu ima dosta paušalnih ocena i stručno neobrazloženih i neargumentovanih stavova. Međutim, zbog šire stručne javnosti, a naročito zbog studenata odlučili smo da o nekim pitanjima saopštima svoje mišljenje.

O METODU DISKVALIFIKACIJE

Izrečene diskvalifikacije o ovom osvrtu mogu se na razne načine klasifikovati i okarakterisati. Međutim, mi ćemo ukazati samo na sledeće:

Prva vrsta diskvalifikacije neosporno je ideološke prirode. U stvari, uopšte je poznata praksa – kada nemaš argumenata, onda protivnika ideološki diskvalifikuj! Tako profesor M.Milovanović već u uvodnom delu svog osvrta tvrdi: »s jedne strane udžbenik beogradskih profesora Političke ekonomije je pisan pod jakim uticajem **sovjetske ideologije i retorike iz vremena perestrojke**, mada se pojedini delovi dobro oslanjaju **na sovjetsku ideologiju iz sredine 60-ih godina**« (naše podvlačenje). Još je samo nedostajalo da nas profesor Milovanović proglasi za pristalice Staljinove ideologije i da se stvar dovede do kraja!

Međutim, ko i letimično prelista udžbenik lako će uočiti da je »sovjetska ideologija« proizvod samo načina na koji se profesor M.Milovanović obračunava sa autorima ovog udžbenika. Svako ko je kritički upoređivao ili će upoređivati pomenuti osvrt profesora M.Milovanovića i udžbenik uočava, ili će uočiti, da su pomenuti »ideologijski uticaji« i pozajmljivanje sovjetske retorike iz vremena L.Brežnjeva i M.Gorbačova puka ideologijska konstrukcija prof.M.Milovanovi-

* Ekonomski fakultet, Beograd

ća, izmišljotina. U zaključku ovog osvrta profesor M.Milovanović ističe da su se autori udžbenika uzdržali od »termina komunizam« ali je jasno na što aludiraju. »Pri tome čitalac ne može zaključiti ni iz jednog poglavlja da je komunizam nemoguć, niti da je tzv. centralno-planska privreda predstavljala samo ogromno rasipanje resursa«.

U glavi o prelaznom periodu u savremenoj tržišnoj privredi (peti deo, glava VI) naglasak je na protivrečnostima nastanka postkapitalističkog ili informatičkog društva (o tome postoji brojna literatura), a u dodatku za ovu glavu – za one studente koji hoće više da saznaju, data je analiza tranzicije u bivšim socijalističkim zemljama, kao i analiza dva koncepta tranzicije: liberalističkog (»šok terapija«) na osnovama Vašingtonskog konsenzusa i klasičnog (gradualističkog) koncepta. Tranzicija, i to ne samo u bivšim socijalističkim zemljama, tretira se kao proces preobražaja postojećeg društva ka postindustrijskom (informatičkom) društvu, tako da uopšte nije jasno kako je profesor M.Milovanović mogao da dođe do zaključka da autori tranziciju »doživljavaju samo kao istorijsku aberaciju koja će morati ranije ili kasnije da se ispravi«. Još je čudnija konstatacija profesora M.Milovanovića da čitalac ne može ni iz jednog poglavlja zaključiti da je »centralistička privreda predstavljala samo ogromno rasipanje resursa«, ako se ima u vidu da je u petom delu udžbenika, glava VI, pod naslovom: »Estatistički način proizvodnje« (str.711-716) data analiza ovog načina proizvodnje i njegovih karakteristika kao netržnog sistema (naturalne privrede) zasnovanog na eksploataciji najamnih radnika.

Isto tako, ni socijalizam, niti komunizam nisu predmet ili uopšte tema ovog udžbenika. Naša analiza bavi se bitnim problemima aktuelne tranzicije i globalizacije, a u tom kontekstu tzv. Staljinov socijalizam i direktivno-centralistička privreda su u udžbeniku kritički predstavljeni i argumentovano razjašnjeni kao tendencija i fenomen koji pripadaju prošlosti. Međutim, i pored svega toga autori udžbenika su krivi, po profesoru M.Milovanoviću što se ni iz jednog stava »ne može zaključiti da je komunizam nemoguć«. Uostalom, socijalizam u svom humanom i demokratskom obliku nalazi se u programima mnogih radničkih, socijal-demokratskih i socijalističkih stranaka u zapadnoj Evropi (neki su i na vlasti), tako da nikakva jeres ne bi bila da je i toj problematici, u odeljku o prelaznom periodu, posvećena odgovarajuća pažnja.

Jedan od načina diskvalifikacije autora ovog udžbenika je i pripisivanje autorima ovog udžbenika nekih stavova i tumačenja koja, izgleda, jedino profesoru M.Milovanoviću mogu pasti na pamet. Citirajući jedan stav (iz fusnote o Kejnusu), prof. M.Milovanović sugeriše čitaocu: »iz ovog citata bi se moglo zaključiti da je Kejn bio pristalica staljinističke privrede«. Na kraju ovog pasusa sledi novi zaključak: »Drugim rečima, tvrdnja da je Kejn zastupao centralno planiranje

predstavlja čistu fantaziju. Obrnuto – čista je fantazija ovakav zaključak profesora M.Milovanovića, jer se u tekstu o Kejnsovom objašnjenju kriza ni na koji način ne govori o centralnom planiranju sovjetskog tipa (kasnije će biti o ovome više reči), niti autori, u bilo kojoj varijanti, iznose i jednu takvu konstataciju koja upućuje na zaključak da je Kejns zastupao centralno planiranje.

Na kraju, kada su u pitanju direktne diskvalifikacije, treba navesti stav profesora M.Milovanovića da autori ne samo »u stručnom, već i u pedagoškom smislu« nisu dorasli da pišu jedan ovakav udžbenik«. Ako se samo uzme u obzir činjenica da su to dugogodišnji profesori beogradskog univerziteta, čiji se udžbenik koristi na više visokoškolskih ustanova preko 20 godina, onda je jasno da je ovakva paušalna ocena zaista začuđujuća, pa je najbolje da ostane bez našeg komentara. Ali zato, kao jedno od mogućih rešenja problema, profesor M.Milovanović vidi u uvođenju elemenata mikroekonomske i makroekonomske analize u nastavu na prvoj godini, kao toga nema uopšte u udžbeniku (raspored mikroekonomske i makroekonomske analize u našem udžbeniku je skoro pola-pola: treći, četvrti i peti deo udžbenika). Neka čitalac pogađa ko predaje tu problematiku na Ekonomskom fakultetu.

O ULOZI TRŽIŠTA

Pod ovim podnaslovom u svom osvrtu profesor M.Milovanović citira stavove iz našeg udžbenika o planiranju i njegovoj ulozi u savremenoj tržišnoj privredi. Ali, po svom već navedenom metodu zaključivanja profesor M.Milovanović ističe: »Srećom, nasuprot gornjim stavovima, istorijska iskustva govore da **integralno planiranje** nije moguće i pokušaj njegovoj uvođenja su propali. No, još pre prvog pokušaja uvođenja planiranja ekonomska nauka je dokazala da je **centralno rukovođenje** privredom suočeno sa nemogućim zadatkom...« (podvukli autori).

Navedeni stavovi nisu sporni. Međutim, sporna je optužba M.Milovanovića, jer se nigde u udžbeniku ne govori o potrebi uvođenja »integralnog planiranja« niti »centralnog planiranja« (misli se na sovjetski model). U udžbeniku se samo pokazuje da je planiranje u savremenim uslovima postalo sastavni deo proširene reprodukcije kako na nivou pojedinih privrednih subjekata (posebno velikih korporacija – kasnije će nešto više biti reči o ovome), tako i na nivou države. Drugo, nigde se u udžbeniku tržište ne tretira kao »remetilački faktor koji dovodi do odstupanja cene od radne vrednosti«. Robna proizvodnja, po definiciji, podrazumeva kolebanje tržišne cene oko neke osnove – da li je to vrednost, da li je to neka ravnotežna cena ili slično nije bitno u ovom trenutku, ali ako nema tog odstupanja – nema ni robne proizvodnje. Tržišta nije nikakav remetilački faktor

već se kroz čitav udžbenik ističe da ono uz sva ograničenja, na postojećem stepenu razvoja i dalje obezbeđuje najefikasniju upotrebu ograničenih resursa.

O TEORIJI VREDNOSTI

Svakom ekonomisti (koji se bavi teorijskom analizom) poznat je stav Džoane Robinson da je, parafraziramo, glavni problem ekonomske nauke što nije rešila problem vrednosti. Nasuprot ovom stavu, postoje škole i ekonomisti koji smatraju da se problemom vrednosti ne treba uopšte baviti i da istraživanja treba usmeriti na fenomene tržišne privrede i njihovu međuzavisnost – onako kako se oni ispoljavaju na površini, u odnosima konkurencije. Rasprava o ovom pitanju pokazuje da je sasvim opravdan pokušaj (brojni su razlozi koje nećemo navoditi) da se problemu vrednosti posveti odgovarajuća pažnja i da se studenti upoznaju sa dva osnovna koncepta.

Ako ovo ne bi trebalo da bude sporno, sada dolazimo do spornog, u već viđenom maniru profesora M.Milovanovića, tumačenja stavova autora. Na početku odeljka o vrednosti profesor M.Milovanović ističe: »U skladu sa marksističkom dogmom, autori prave razliku između tržišne vrednosti i cene«. Ko se iole bavio ekonomskom teorijom zna da nije reč ni o kakvoj marksističkoj dogmi, već o tradiciji klasične političke ekonomije – gde su i Smit i Rikardo dali značajan doprinos u istraživanju odnosa vrednost – cena!.

Autorima udžbenika se pripisuje, kao i marksistima XIX veka »da će se teorija eksploatacije odbraniti dokazivanjem kako je ispravna teorija radne vrednosti koju nazivaju objektivnom«. Teorija eksploatacije nije predmet analize u ovom udžbeniku (eksploatacija se pominje usput, na nekoliko mesta). Sam Marks izričito ističe da teorija eksploatacije nema veze sa teorijom vrednosti: kada je pitanje određenje vrednosti robe, parafraziramo, radi se o jednostavnoj činjenici koliki, alikvotni, deo ukupnog društvenog rada otpada na dati proizvod. Kako će se ta vrednost kasnije deliti između učesnika u procesu proizvodnje stvar je čitavog niza okolnosti – pre svega datih društvenih odnosa i delovanja tržišta, pošto su svi faktori proizvodnje roba. Kada je ukinuto robovlasništvo, ističe Marks, ukinuto je i pravo robovlasnika da privaja rezultate robovskog rada, iako se, na prvi pogled, to privajanje moglo izvesti iz »kapitala« koji je uložen u kupovinu roba na pijaci robova. Jednom od autora udžbenika (profesoru Medojeviću) radna teorija vrednosti nije smetala da 1990. godine napiše članak: »Eksploatacija u socijalizmu« (zbornik radova IDN).

Kritikujući naše određenje vrednosti u okviru subjektivne teorije, profesor M.Milovanović ističe: »Malo je bilo ekonomista i u XIX veku koji su bili spremni da potpišu tako ekstremne stavove. Svakome je naime, bilo jasno da se uslovi

proizvodnje ne mogu isključiti iz analize i da se **vrednost tj. cena**, obrazuju interakciju ponude i tražnje. Subjektivna vrednovanja jesu značajna na tom putu jer se na osnovu njih formira funkcija tražnje, međutim, niko ozbiljan danas ne ističe primat, a još manje **isključivi značaj subjektivnih vrednovanja za formiranje cene**« (naše podvlačenje).

Za profesora M.Milovanovića vrednosti i cena su jedno te isto, iako je u tekstu reč o problemu vrednosti! Problem je kako u subjektivnoj teoriji definisati vrednost: kardinalisti su dali jedno rešenje, pristalice ordinarne teorije ga odbacili (Pareto ofemilitet i sl.), razvijajući teoriju izbora potrošača. Odbacujući teoriju granične korisnosti, Hiks, da bi objasnio maksimiranje ciljne funkcije potrošača, uvodi pojam granične stope zamene dva dobra, a ako se promene cene – Hiks pravi razliku između efekta dohotka i efekta zamene (šire videti o ovome u udžbeniku strana 231-238).

Prema tome, autori ovog udžbenika su, u navedenim poglavljima, pokušali da objasne problem **određenja vrednosti a ne cene**, u okviru dva osnovna pravca razvoja ekonomske nauke. Oko određenja cene sporova takve vrste uopšte nema!

I jedno i drugo određenje vrednosti (u okviru ove dve škole ekonomske nauke) predmet je brojnih osporavanja. Primera radi, za subjektivnu teoriju vrednosti i na njoj zasnovanu opštu teoriju ekonomske ravnoteže, pošto je profesor M.Milovanović kritičar objektivne (radne) teorije vrednosti, navodimo sledeći Kejnsov stav (u jednom pismu Heksu): »Nadam se da ću uspeti jednog dana da Vas ubedim: Valrasova teorija i slične sheme graniče se s potpunom besmislenošću« (Dž.Hiks, Vrednost i kapital, Moskva, Progres, 1993, str.66). Osporavanja ovakve ili slične vrste nisu razlog da se o problemu vrednosti ne govori u udžbeniku »Osnovi ekonomije«.

U svom poznatom maniru profesor M.Milovanović autore ovog udžbenika proglašava za totalne ekonomske analfabete: »Prvo, netačno je da je »subjektivna« teorija vrednosti nastala kao reakcija na Marksovo učenje. U svakom boljem udžbeniku ekonomskih doktrina može se naći da su **Gosen, Ogist i Leon Valras pisali pre Marksa**, a barem za sad nisu poznati dokazi da su tvorci marginalističke revolucije uopšte znali za Marksove radove« (naše podvlačenje).

Umesto bilo kakvog komentara navodimo sledeći stav iz udžbenika po ovom pitanju: »Valja, međutim, imati u vidu da je ova osnovna postavka subjektivne teorije vrednosti (korisnost koju pojedinac pripisuje nekom dobru) prilično stara u istoriji ekonomske misli. U stvari, neki začeci takvog shvatanja mogu se naći već kod Aristotela, a u XVII i XVIII veku takav pristup ekonomskoj analizi nalazi se kod italijanskih i francuskih ekonomista (Montanari, Galiani, Tirgo, Kondijak)« (strana 126). Kod objašnjenja drugog Gosenovog zakona (strana 233) u fu-

snoti broj 43 je naglašeno da je H.Gosen svoj poznati rad: »Razvitak razmene među ljudima i pravila koja otuda proizilaze za ljudske postupke« objavio 1854.godine.

Navodeći poduži citat iz udžbenika o problematici subjektivne teorije vrednosti, profesor M.Milovanović zanemaruje, u svojoj kritici, da je reč o društvenoj usmerenosti subjektivne teorije vrednosti. To je jedno ozbiljno pitanje ekonomske teorije jer, kako ističe L.Thurow, ako se ostrani društvena određenost ekonomskih fenomena onda, kao i kod ljuštenja luka, ne ostaje ništa!

O SPAJANJU NESPOJIVOG

Na početku ovog dela osvrtu profesor M.Milovanović ističe: »Autori udžbenika pokušavaju da na više mesta integrišu Marksa o neoklasičnu ekonomsku analizu, valjda u nameri da dokažu njegovu savremenost«.

Svim poznavacima ekonomske teorije jasno je da je tako nešto nemoguće. Međutim, autori udžbenika, pošto se objašnjava dugoročna ravnotežna cena, pokazuju da je zakon prosečnog profita ključni zakon za objašnjenje ove cene i da Samuelsonova dugoročna ravnotežna cena ima sličnu strukturu kao i Marksova cena proizvodnje. Objašnjenje ekstraprofita, kao jedne od ključnih kategorija za objašnjenje unutargranske i međugranske konkurencije **izričito** je dato kod objašnjenja ravnotežne cene u objektivnoj (radnoj) teoriji vrednosti, tako da nas čudi potreba da nam se saopšti da u neoklasičnoj analizi ekstraprofit, objašnjen na pomenuti način, ne postoji.

Na više mesta je kod objašnjenja zakona prosečnog profita istaknuto da on obezbeđuje jednakost kapitala različitih grana, **jer se na jednak kapital obezbeđuje jednak profit** (nema potrebe da citiramo te delove udžbenika, čak su i primeri dati). Međutim, profesor M.Milovanović zaključuje: »Treće, ni jedan princip, pa ni »zakon prosečnog profita« ne može obezbediti »jednakost kapitala u različitim oblastima proizvodnje«. Takav zaključak je jednostavno nemoguć i potpuno je različit od zahteva za izjednačenjem stopa prinosa u različitim granama«.

Da profesor M.Milovanović čita tekst udžbenika samo onako i onoliko da bi dokazao našu nestručnost i nekompetentnost pokazuje njegovo tretiranje objašnjenja uslova ravnoteže u dugom roku. Profesor M.Milovanović citira naš stav da će stanje dugoročne ravnoteže biti postignuto kod svih proizvođača u svim granama kada je tržišna cena jednaka dugoročnim graničnim troškovima i onda objašnjava kako tržišna cena mora biti jednaka minimalnim dugoročnim prosečnim troškovima. Međutim, profesor M.Milovanović je prekinuo ovaj citat upravo kod rečenice koja to objašnjava: »Prema tome, u stanju ravnoteže tržišna cena

je jednaka prosečnim ukupnim troškovima ($TC=PUT$)... U kratkom roku, kao što smo videli, privredni subjekt postiže ravnotežu kada je $TC=GT$. Za dugi rok ovo je neophodan ali i dovoljan uslov pa se ravnoteža postiže kada je $TC=GT=\min PUT$ « (str.337). Šta reći za ovakav metod analize profesora M.Milovanovića?

Profesoru M.Milovanoviću smeta ako se kaže da zakon ponude obezbeđuje da se dati proizvod proizvodi za društvo na najefikasniji način ($TC=\min PUT$) (marksisti po profesoru M.Milovanoviću mnogo vole da koriste reč zakon) Ako se već u ekonomskoj literaturi (i to ne marksističkoj) govori o opštem zakonu tražnje (kretanje tražnje zavisno od promena tržišne cene) zašto bi bio jeres da se na pomenuti način definiše zakon ponude?

O TRŽIŠNOJ STRUKTURI

Slazemo se sa profesorom M.Milovanovićem da je malo prostora u udžbeniku posvećeno nesavršenoj konkurenciji (problem je program predmeta, kao i činjenica da se ta problematika šire razmatra u drugim predmetima). Autor udžbenika po profesoru M.Milovanoviću napravili veliku grešku kada su konstatovali »Da je za obim proizvodnje pri kome monopolista maksimira profit tražnja **u određenoj meri** elastična (supstituti nivo dohotka i slično)«. Ne može se reći da je tražnja u određenoj meri elastična, već ta elastičnost mora biti veća od 1 konstatuje prof.M.Milovanović. Dozvoljavamo da kvalifikacija: »u određenoj meri« može izazvati zabunu kod nepućenih čitalaca. Međutim, studentu koji je savladao, pre toga, problem cenovne elastičnosti i njenog uticaja na prihode prodavaca (strana 227-228) jasno je da se radi o elastičnosti tražnje većoj od 1.

U mnogim (poznatim) udžbenicima nalazi se konstatacija da ne postoji neki standardni model za određivanje optimalnog obima proizvodnja i optimalnog nivoa tržišne cene kod oligopola i mi smo (autori) samo to jednostavno ponovili. Međutim, naš kritičar ne bi bio to što jeste kad ne bi konstatovao: »Dakle, standardni model postoji bar 120 godina i to od radova Ogistena Kurnoa (Curnot, 1838), a u XX veku je taj model daleko unapređen korišćenjem teorije igara, tak da danas postoje različite ravnotežne cene i količine, sve u zavisnosti od mogućih strategija koje primenjuju oligopolisti«.

Za čitaoce koji nisu detaljnije upoznati sa ovim problemom moramo istaći da Kurnov model nije standardan: u pitanju su dva prodavca mineralne vode, troškovi proizvodnje faktički ne postoje, a oba prodavca mogu svojom ponudom zadovoljiti ukupnu tražnju. Prodavci ne određuju cenu, već se prilagođavaju ceni koju određuju kupci. Prodavci, kao konkurenti, menjaju svoje ponude zavisno od reakcije druge strane, sve dok se ne dođe do ravnoteže itd.

Jasno je da Kurnoov model ne može biti standardni model za objašnjenje maksimiranja ciljne funkcije kod oligopola. U savremenim uslovima taj model je daleko složeniji i ne može se zasnivati na pretpostavkama Kurnoovog modela. Ako je danas Kurnoov model usavršen tako »da postoje različite ravnotežne cene i količine, sve u zavisnosti od mogućih strategija koje primenjuju oligopolisti« onda je jasno da ne postoji standardan model! Kako može postojati, ako postoje različite ravnotežne cene i količine – zavisno od strategija koje se primenjuju!.

Profesoru M.Milovanoviću posebno smeta što je u antrfileu dat novinski izveštaj o rumunskim cementarama koje su kupila tri velika evropska proizvođača cementa. Po profesoru M.Milovanoviću ne treba zbunjivati studente sa ovakvim tekstovima, jer dva proizvođača, pod određenim okolnostima, mogu imati ravnotežu koja je jednaka konkurentskoj, »dok tri proizvođača mogu imati ravnotežu jednaku monopolskoj samo ako postignu sporazum o zajedničkom nastupu, što je u konkretnom slučaju malo verovatno, ali studente svakako može uputiti na pogrešan zaključak kako mali broj proizvođača u grani podrazumeva eksploataciju potrošača«.

Uopšte nije sporna konstatacija (kao mogućnost) izrečena od strane profesora M.Milovanovića za dva i tri proizvođača i da oni **ne moraju** eksploatisati potrošače. Međutim, oligopol ne bi bio oligopol ako se ta situacije ne bi iskoristila na štetu potrošača. Ilustracija koja je data za rumunske cementare je veoma poučna: korišćenje kapaciteta je 60-62%, dok cena za jednu tonu cementa u Rumuniji ide do 80\$. Međutim, cement se izvozi po ceni od 24\$ (ispod cene koštanja). Rumunski potrošači cementa su eksploatisani – ako cement plaćaju 80\$, dok je, na primer, u Poljskoj, Mađarskoj i Češkoj njegov cena od 50-65\$. Ovo se nikako ne uklapa u objašnjenje profesora M.Milovanovića

O DRŽAVNOJ INTERVENCIJI

Odmah, na početku ovog odeljka, profesor M.Milovanović, u svom poznatom stilu ističe: »Autori udžbenika su duboko ubeđeni da se savremeni kapitalizam kreće u pravcu planske privrede«. Niti su utori u to duboko ubeđeni, niti se savremeni kapitalizam kreće u tom pravcu. Autori, jednostavno, objašnjavaju objektivnu uslovljenost planiranja kako na nivou pojedinih privrednih subjekata (i korporacija), tako i na nivou države – uslovljenost razvojem proizvodnih snaga, nedostacima čisto tržišnog rešenja kao i procesom podruštljavanja u savremenoj robnoj privredi.

Profesor M.Milovanović se obrušava na naš stav da normalna oplodnja kapitala u krupnim korporacijama nije moguća bez pomoći države. Optuženi smo da ovu konstataciju navodimo bez ikakvog dokaza. Ko pročita tekstove o planskoj

funkciji u velikim korporacijama (strana 550-553), o internacionalizaciji proizvodnje i kapitala (strana 581-584), globalizaciji svetske privrede i međunarodnim monopolima (584-588), kao i tekst o državnom planiranju – karakteristike i dometi (strana 631-636) naći će dosta argumenata za ovu tvrdnju. Autori u udžbeniku govore u problemu **normalne** oplodnje kapitala u krupnim korporacijama, dok profesor M.Milovanović pobija naš stav činjenicom da postoji razvijeno antimonopolsko zakonodavstvo »gde su korporacije pod budnim okom regulatornih tela«.

Za one manje upućene ističemo da se o antimonopolskoj politici u udžbeniku govori na strani 627-631. Međutim, antimonopolsko zakonodavstvo i antimonopolska politika nemaju veze sa problemom koji je istaknut: da normalna oplodnja kapitala u krupnih korporacijama nije moguća bez pomoći države. Ima veze, kao i za sve ostale privredne subjekte, da se stvore uslovi privređivanja što više približni uslovima konkurentske privrede.

U udžbeniku su dati standardni razlozi (koji se navode u literaturi) kada se objašnjava nacionalizacija sredstava za proizvodnju u kapitalizmu, kao i proces privatizacije od 1980. na ovamo. No i pored tih argumenata i analize, profesor M.Milovanović mora da deli lekcije: »Prvo, danas su sektori saobraćaja, elektroenergetike kao i ostali koje karakterišu rastući prinosi, predmet privatizacije u najvećem broju zemalja. Privatni kapital je pokazao da je itekako zainteresovan za vlasništvo u tim sektorima, što svakako ne svedoči o niskoj profitnoj stopi povezanoj sa visokim rizikom«.

Profesor M.Milovanović zaboravlja, kada je u pitanju reprivatizacija u ovim granama, da se često reprivatizuje samo jedan deo državne svojine u tim granama koji privatnom kapitalu obezbeđuje visoke profitne stope – privatizuje se eksploatacija, na primer, željezničke pruge, dok je država i dalje vlasnik same pruge, slično i kod proizvodnje energije i sl. (mobilna telefonija). Profesor M.Milovanović se posebno obrušava na naš stav: »Dosadašnji razvoj proizvodnih snaga u poljoprivredi pokazuje da se poljoprivredna zemljišna svojina pokazuje kao glavna prepreka tom razvoju«, navodeći da danas u zemljama sa najrazvijenijom poljoprivredom dominira privatno vlasništvo, te da je čak i Kina uspela da prehrani stanovništvo kada je privatna zemljišna svojina došla do izražaja.

Sa puno argumenata se može dokazivati, što nije sada predmet rasprave, teza da je privatna zemljišna svojina glavna prepreka razvoju proizvodnih snaga u poljoprivredi. Da nije tako, zašto bi najveći deo budžeta EU išao na poljoprivredu (neefikasnost, u osnovi, sitno-parcelne svojine) dok najveći deo američkih farmara ne bi opstao bez pomoći države. Kineski model je, dokaz ovog što tvrdimo: jedan anahron i neefikasan oblik svojine (vezan za etatistički način proizvodnje) je morao biti zamenjen efikasnijim. Već u sledećoj fazi razvoja Kine, kao što je to

bio slučaj i u drugim industrijskim zemljama, pokazaće se ograničenja sitno-parcelne svojine, pa će biti nužne njene promene kao i odgovarajuća intervencija države.

Analiza ovog problema ne može biti završena, a da nas profesor M.Milovanović ne optuži za standardnu levičarsku predrasudu. Naime, autori ovog udžbenika zastupaju stav da je društveni konsenzus u raspodeli dohotka pretpostavka stabilnosti i efikasnosti savremene robne privrede. Posle citiranja našeg stava profesor M.Milovanović zaključuje »Prema tome, ako težimo ostvarenju opšteg dobra potrebno je izvršiti nacionalizaciju **velikog dela kapitala** i plus uvesti **društveno planiranje**« (podvukli autori). Ovakav zaključak M.Milovanovića je očigledan proizvod njegove fantazije: nigde, kada se razmatra ovaj problem tako nešto nije napisano od strane ovih autora.

A sada da se vratimo na »levičarsku predrasudu«. U tekstu: »Nevidljiva ruka tržišta: efikasnost i socijalna pravednost« (strana 339-340) citirali smo sledeći stav P.Samuelsona: »Ako bi raspodela inicijalnog bogatstva, sposobnosti i mogućnosti bila **etički optimalna** (...), ako ne bi bilo spoljnih uticaja ili monopolističkih nesavršenosti tehnologije i tržišta, onda bi kontrola i ravnoteža savršene konkurencije mogle da dovedu do »najboljeg« rešenja **šta, kako i za koga**«. Mnogi autori podržavaju ovakvu orijentaciju. Iz prakse razvoja društveno-ekonomskih sistema poznato je da ne postoji jedinstven standard u raspodeli dohotka, već je to stvar svakog društva posebno. Međutim, neosporno je: što se više približavamo etički optimalnoj raspodeli dohotka (i ostalim uslovima koje navodi P.Samuelson), to je viši stepen efikasnosti u raspodeli ograničenih resursa.

Interpretacija naših stavova o Kejnsmu svakako će ostati zabeležena kao kuriozitet posebne vrste (izvinjavamo se čitaocima što ćemo neke stavove iz uvodnih napomena ponoviti). Naime, citirajući iz jedne fusnote naš stav: »Kejns kao pristalica državnog kapitalizma zalaže se za socijalizaciju investicija kao jedno sredstvo koje obezbeđuje približno punu zaposlenost ...«, profesor M.Milovanoviću poručuje: »Iz ovog citata bi se moglo zaključiti da je Kejns bio pristalica staljiniističke privrede«. U daljem tekstu imamo isti stil: »Ovakvo ekstremno tumačenje njegovih (Kejnsovih) stavova teško možemo naći u ozbiljnoj literaturi«, »šta više, do sada najveći Kejnsov biograf Skidelski tvrdi da je Kejns bio pristalica kapitalizma« i na kraju: »Drugim rečima, tvrdnja je je Kejns zastupao centralno planiranje predstavlja čistu fantaziju«.

Šta reći za ovakvo zaključivanje, nego da predstavlja čistu fantaziju profesora M.Milovanovića! Jer, da je malo bolje pogledao udžbenik, profesor Milovanović je mogao već ja 14 strani naći sledeći naš stav o Kejnsmu: »Na osnovu navedenih stavova o funkcionisanju kapitalističke privrede i nužnosti državne intervencije bilo bi pogrešno zaključiti da se Kejns suprotstavlja delovanju spontaninih snaga

tržišta. Na osnovu takvih stavova Kejns je proglašavan i teoretičarem državnog kapitalizma. Pri tome se gubi iz vida da se Kejns kreće u okvirima neoklasične analize izvođeci drugačije zaključke o uslovljenosti problema funkcionisanja kapitalističke privrede u prvoj polovini XX veka. Takođe ne treba zaboraviti da se Kejns zalaže za značajnu aktivnost države samo za vreme dok se ne postigne puna zaposlenost proizvodnih kapaciteta (i radne snage). Kada se postigne takvo stanje on naglašava da je privredu potrebnu prepustiti slobodnoj konkurenciji«.

Drugo, u tekstu: »Kejnsovo objašnjenje cikličnih kretanja« data je detaljna analiza Kejnsovih stavova. Da bi se izbegle krize rešenje se, po Kejnusu, može tražiti u preuzimanju investicione funkcije od strane društva (Kejns: »...zadatak regulisanja tekućeg obima investicija ne može se bez opasnosti ostaviti u privatnim rukama«), jer je po Kejnusu, »prilično opsežna socijalizacija investicija jedino sredstvo za se obezbedi puna zaposlenost. Preko toga nema razloga da se ide u državni socijalizam koji bi obuhvatio najveći deo privrednog života zajednice. Za državu nije važno da preuzme svojinu nad sredstvima za proizvodnju. Ako država uspe da odredi **ukupan iznos izvora namenjen uvećanju sredstava, kao i osnovnu stopu nagrade njegovim vlasnicima** ona je uradila ono što je potrebno. Šta više, nužne mere socijalizacije mogu da se uvedu postupno i ne raskidajući sa opštim tradicijama društva« (Kejns, Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca...). Iz navedenih stavova, ni u kakvoj kombinaciji (osim kod profesora M.Milovanovića, ne bi se mogao izvesti zaključak da je Kejns bio pristalica staljinističke privrede, niti da je bio pristalica centralnog planiranja (kada je reč o planiranju, profesor M.Milovanović misli na centralno planiranje sovjetskog tipa).

Treće, iz naših stavova jasno proizlazi da je Kejns bio pristalica kapitalizma i ne treba nikakvo pozivanje na njegovog najvećeg biografa da bi se to utvrdilo.

Šta reći za ovaku interpretaciju naših stavova? Uzdržavamo se od svakog komentara – neka čitaoci sami zaključče.

UMESTO ZAKLJUČKA

U uvodnim napomenama za ovaj udžbenik istaknuto je da je svaka kritika dobro došla. To se odnosi na kritiku profesora M.Milovanovića (ako se nismo obazirali na sve njegove stavove, to ne znači da se sa njima slažemo). Sami smo svesni da na mnogim mestima udžbenika treba učiniti poboljšanja teksta, dati preciznija objašnjenja, izbaciti nepotrebno, pojednostaviti tekst i slično. Međutim, kritika profesora M.Milovanovića nas je učvrstila u uverenju da nema podele ekonomske nauka na jednu ili drugu školu: svaka škola je, iz svog ugla posmatrano, dala odgovarajući doprinos i kod objašnjenja pojedinih fenomena tržišne privrede potrebno je koristiti doprinose jedne i druge škole. Primera radi, dug-

godišnja rasprava, poznata pod nazivom kembrička kontraverza, pokazala je da se na bazi granične produktivnosti faktora proizvodnje ne mogu odrediti dohoci u savremenoj robnoj privredi. No, i pored toga, i dalje se u mnogim udžbenicima objašnjenje dohodaka izvodi jedino iz te teorije. Filipsova analiza uticaja cikličnog kretanja na nadnice i nezaposlenost preformulisana je u odnosu između inflacije i nezaposlenosti i to se kao aksiom uzima u svim udžbenicima. Međutim, Stiglic – kao šef ekspertskeg tima predsednika Klintonu, pokazuje da ta dogma ne stoji, jer je u SAD za vreme mandatu predsednika Klintonu oborena inflacija uz smanjenje nezaposlenosti! Da li se recesija u savremenoj privredi mogu svesti na teoriju poslovnog ciklusu ili se, jednostavno, kao u neoklasičnoj analizi može reći da krize i ne postoje? Sva ova i slična pitanja znače samo da svaki jednostrani pristup (samo jedna ili druga škola) može dati samo ograničeni rezultat i udžbenik slabijeg kvaliteta.